

AZ ÚJ SZABVÁNYOK ÉS A NEMZETI KÖNYVTÁR LEÍRÓ KÖNYVKATALÓGUSAI

BACZONI TAMÁSNÉ

Az elmúlt másfél évtized a magyar könyvtárak életében nagy változásokat elindító és létrehozó időszak volt. Egy-egy ilyen döntő fordulat gondos előkészítést kíván, hiszen évtizedek fejlődését alapozza meg, véghezvitele pedig hosszú évek kitartó munkáját igényli.

„1936-ban *Fitz József* főigazgató *Goriupp Alisz* közreműködésével arra az elhatározásra jutott, hogy a régi, több vonatkozásban elavult, nagyformátumú, főleg kézzel írt katalógust modern kartonkatalógussal cseréli fel. 1926–36 közötti idő a kísérleti évek időszaka volt . . . A feldolgozó munka igen jelentős reformja indult el 1936-tal.”¹

Az új szabványok bevezetése a könyvtár életében legalább olyan nagy jelentőségű változás lesz, mint ötven évvel ezelőtt a szalagszerű feldolgozó munka, az új sokszorosító eljárás (adréma) és ennek alapján a jelenlegi cédulakatalógusok megteremtése volt.

Az integrált feldolgozás első korszaka, eredményei és tanulságai

A változások elindítója az új feldolgozási szabványok fokozatos alkalmazásával a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* (MNB) számítógépes rendszerének létrehozása a 70-es évek folyamán. „Az MNB számítógépes rendszerének kialakítása az egyszeri feldolgozás – többszöri felhasználás elvének figyelembevételével történt. A rendszer szerkezete rugalmas mind a további könyvtári igényeket kielégítő programok kapcsolására, mind a számítógépes rekordokban tárolt adatmennyiség teljessége, bővítése vagy csökkentése, átrendezése és különböző formában való megjelenítése szempontjából. Az adatbázisban tárolt rekordokból előállítható a tartalmában, adatkészletezettségében és formai elrendezettségében változó, a központi szolgáltatás alapját képező katalóguscédula . . .”²

Az MNB-re alapozott központi cédulaszolgáltatás egyik legnagyobb felhasználója a nemzeti könyvtár lenne, hiszen a nemzeti bibliográfiában regisztrált könyvtermés szinte teljes egészében az OSZK kötelempéldányokból gyarapodó törzsállományát képezi. Ezt az anyagot az elmúlt negyven évben hol a katalogizáló osztály dolgozta fel és az MNB adaptálta a bibliográfia kívánalmai szerint, hol meg fordítva: az MNB címléírásait alakítottuk át a katalógusok igényeinek megfelelően. Legutóbb, a gépesítési kísérletek megkezdése előtt a könyvtár leírásait adaptálta a bibliográfia.

Az egyszeri feldolgozás koncepciója azonban mindvégig jelen volt, s a nehézkes, manuális feltételek között is megvalósult. A két feldolgozási folyamat kettéválasztását és a párhuzamosság átmeneti bevezetését a reform első lépései tették szükségessé. Az MNB

gépesítési kísérleteinek megindulásával, amely érintette mind a technikai előállítás folyamatát, mind pedig a feldolgozási szabályok rendszerét, az MNB feldolgozási rendszere átmenetileg önállósult, a katalógus számára megengedhetetlen, ám a bibliográfia keretei között megvalósítható és a jövő érdekében kívánatos fokozatos átalakulás, kísérletezés és kibontakozás útjára lépett. Az új címléírasi szabványok fokozatos bevezetésével az MNB leírásai végül is annyira eltértek a hagyományos feldolgozással készült leírásoktól, hogy a két feldolgozási folyamat szükségszerűen, véglegesen kettévált, és kialakult a párhuzamos feldolgozás máig is fennálló gyakorlata. A feldolgozás újra egyesítése csak az új módszerek adaptációjával, s az ehhez szükséges technikai és katalógusfeltételek megteremtésével lehetséges.

A gépesítéssel és az új szabványok születésével egyidőben megindult az ún. „integrált feldolgozási”, a folyamatok újra egyesítését előkészítő munka: vagyis annak vizsgálata, milyen körülmények között lehetne az MNB leírásait az OSZK katalógusai számára hasznosítani. Megkezdődött egyrészt a belső felkészülés, másrészt az egyeztető munka az MNB és elsősorban a katalogizáló osztály, de a folyamatban részt vevő gyarapítási és szakosító osztály részéről is.

A feldolgozás integrálásának közvetlen feltételeként két kérdést kellett megvizsgálni:

- a katalóguscédulák adattartalmát, és
- a katalógusok jövőjét.

A katalóguscédulák adattartalmának és az adatok közlésformájának vizsgálatát szükségessé tette egyrészt az, hogy

- az MNB leírásai tartalmukban eltértek, bizonyos esetekben több adatot tartalmaztak, mint a katalógus igénye, bizonyos esetekben kevesebbet, valamint
 - az adatok elrendezése nem felelt meg a katalógusszerkesztés követelményeinek.
- A vizsgálat célja az volt, hogy a cédulák adattartalmát:

- minél teljesebbé,
- minél egyértelműbbé tegyék,
- az automatikus előállítás lehetőségeit maximálisan kihasználjuk, és
- a kiegészítő manuális munkák körét minél jobban csökkentjük.

Az együttműködés során tehát a következő kérdésekkel kellett foglalkozni:

- az MNB-re alapozott OSZK katalóguscédulák adattartalmának meghatározása³,
- az adatok közlésmódja, vagyis a katalóguscédula kiíratási formája,
- az egységes katalóguscédula (unit-card) további sokszorosítási lehetősége,
- az OSZK katalógusainak további sorsa (új leíró katalógusok indítása),
- a katalogizáló osztály saját cédulaszerelési és katalógusszerkesztési szabályzatainak kidolgozása.

Az elméleti előkészületekhez 1980 tavaszán hosszabb ideig tartó kísérlet kapcsolódott az addigi eredmények gyakorlati ellenőrzésére. Mivel ebben az időben az új típusú bibliográfiai leírásokból építendő katalógus szerkesztésére vonatkozóan még nem álltak rendelkezésre szabványok, önállóan kellett meghatározni, hogyan szerkeszthető katalógus az OSZK számára szolgáltatott MNB cédulákból. Ki kellett próbálni, hogy az elvileg végiggondolt formák hogyan válnak be a gyakorlatban.

Egyelőre még csak a programmódosítást megelőző cédulaformából tudunk kiindulni, de a kísérlet így is rendkívül hasznosnak bizonyult. Az MNB a kéthetenkénti füzetfutások után a füzetek anyagát cédulaformátumú kiíratásban egy példányban a katalógizáló osztálynak adta. Az index-tételek melléktételekként jelentek meg a cédulákon, melyekhez a szükséges utalókat és sorozati lapokat is megkaptuk. A kísérleti katalóguscédulán szerepeltek olyan adatok, amelyek az OSZK számára feleslegesek (pl. tétel-számozás, példányszám, kötés és árjelzés) nem szerepeltek viszont nélkülözhetetlen adatok, mint a könyvek raktári jelzete, az OSZK szákszámok, a folytatásos cédulák összetartozásának, illetve sorrendiségének jelölése.

A sornyomatóval kiírt cédulákat xerox eljárással többszöröztük a kívánt mennyiségben.

A kísérleti katalógus kb. 17 000 cédulából áll. Létrehozatala során sok tapasztalatot szerezünk, melyekből példának álljon itt néhány.

1. A sornyomatóval kiírt MNB cédulákról xerox sokszorosítással az OSZK katalógusai számára nem készíthetők cédulák (a másolatok külalakja nem megfelelő, a lehetőleg azonos példányszámban többszörözendő cédulák összeválogatása, montírozása, majd utólagos szétvágása, átrendezése stb. rengeteg mechanikus többletmunkával jár, és növeli a hibalehetőséget, a másolásnál sok a selejt és az utánrendelések lassítják a sokszorosítási folyamatot stb.), tehát egyedi cédula-sokszorosító berendezés kell.
2. A katalóguscédulák nagy többsége új cédulaszerelési szabályzat segítségével egyértelműen irányíthatók a szükséges visszakeresési pontokhoz, de a cédulaszerelés bonyolultabb munkafolyamat lesz, mint eddig volt.
3. A cédulákból katalógus szerkeszthető, egyelőre sok nyitott kérdéssel és problémával (többkötetes könyvek többlépcsős leírása, gyűjtemények tartalmi felsorolásában szereplő részművek besorolása stb.).

A kísérleti katalógus építésével egyidőben a gyarapítási osztály is folytatott kísérletet az MNB-vel a kötelepéldánysorok MNB-n történő indítására. A vizsgálat célja többek között a gyűjtőköri határok, különbségek számbavétele volt. Eredménye röviden így foglалható össze:

- a gyarapítási osztály részéről az integrált feldolgozás keretében a könyvanyag MNB számára történő indítása lehetséges, de problematikus,
- az MNB és az OSZK közötti gyűjtőköri különbség címléírasi fedezetéről a katalógizáló osztályon gondoskodni kell. Ez a különbség a teljes anyag kb. 9%-a.⁴

A különféle kísérletek végső céljaként azoknak a házi nyilvántartási adatoknak a meghatározása szerepelt, amelyekkel az MNB rendszert ki kell bővíteni. Szükségessé vált kidolgozni a „speciális” könyvtári rekordok struktúráját (ún. háztartási adatok).

1983-ban a Budavári Palota F-épületének építése az év folyamán felgyorsult, reális közelségbe került a könyvtár felköltözése a Várba. Ez a nagy feladat az intézmény egésze és minden részlege számára olyan nagy megterhelést jelentett, hogy az addig fontosnak tartott munkafolyamatok háttérbe szorultak. Ezért az integrált feldolgozás előkészítő munkálatait is fel kellett függeszteni. „Az egyszeri feldolgozás munkamenetének további alakítása – vezetői tanácsi döntés alapján – lekerült a napirendről.”⁵

Újra napirenden az integrált feldolgozás

1985 a költözés, a berendezkedés, a mindennapi munka új körülmények között való megindításának éve volt a katalogizáló osztály számára is. A kényszerű szünet után azonban most újra foglalkozni kell az integrált feldolgozás kérdésével, mely az OSZK feldolgozási folyamata számára az MNB-szolgáltatásból eredő cédulák felhasználása mellett egyet jelent a külföldi könyvek új szabványok alapján történő feldolgozásával és e két forrásból származó, új sokszorosítási eljárással készült cédulákból szerkesztett új betűrendes katalógusok indításával. (Az olvasói katalógus cédulamennyisége jelenleg kb. 2 300 000. Hogy egyáltalán miért kell egy ilyen nagyságrendű katalógust az új szabványok bevezetése miatt, a benne feltárt dokumentumok megjelenési idejéhez kötve lezárni, és az új szabványok alkalmazásával készült címleírásokból, új szerkesztési szabályok szerint, új katalógust nyitni, szakembereknek felesleges magyarázni. *Kondor Imréné*: Az új szabványok és a központi katalógus c. elemzésében részletesen kifejti az okokat.⁶

Az integrált feldolgozás kérdésének napirendre tűzését indokolja, hogy

- a magyar könyvtárak nagy többsége már az új szabványok alapján végzi feldolgozó munkáját;
- a Könyvek Központi Katalógusa az 1986-os impresszumu könyvbejelentéseket csak új formában fogadja el⁷;
- néhány fontos feltétel, amely még három évvel ezelőtt nem volt meg, azóta megvalósult:
 - a) teljessé vált a könyvek leírásával, besorolási adatainak megválasztásával és a leíró katalógusok bibliográfiai tételeinek szerkesztésével foglalkozó szabványok köre,
 - b) az OSZK katalogizáló osztálya kapott két SHARP-SF–756 típusú, egyedi cédulákat is előállító sokszorosító berendezést.

Fel kell újítani az MNB-vel való együttműködést, elő kell venni az elmúlt időszak dokumentumait abban a reményben, hogy az azóta megjelent, a könyvek feldolgozásához nélkülözhetetlen szabványok segítségével előbb-utóbb közös nevezőre jutunk a még megoldatlan kérdésekben is. Újra foglalkozni kell az OSZK katalógusai számára készülő cédulák adattartalmával, javítani, kiegészíteni, illetve folytatni kell az eddig elkészült házi szabályzatokat. Végig kell gondolni és ki kell alakítani az új feldolgozási folyamatok szükségszerűen változtatásra szoruló munkamenetét. Mindez a változás, ami az integrált feldolgozás fogalmába beletartozik, természetesen nemcsak a katalogizáló osztályt és az MNB-t érinti. A gyarapítási, a szakozó osztály, a különgyűjtemények, az olvasó- és tájékoztató szolgálat mind-mind érdekelt ebben a folyamatban, ha különböző mértékben is.

Könyvek feldolgozása a katalogizáló osztály futószalagjain

A kötelepéldányok párhuzamos feldolgozásának megszüntetésével az MNB központi cédulaszolgáltatás keretében (megfelelő kiíratási módon) nyújtja majd az OSZK katalógusainak magyar anyagát, melyhez a külföldi anyag és a tankönyv-jegyzetanyag címleírása – nem számítógépes, hanem hagyományos feldolgozási módszerrel, de az

új szabványok alkalmazásával – csatlakozik. (Kiegészíti ezt az MNB és az OSZK gyűjtő-köri különbségéből adódó dokumentumokról készült leírások feldolgozása.)

Mivel betűrendes katalógusainkat a dokumentumok megjelenési évéhez kapcsolódóan választjuk szét régi és új katalógusokra, a „vízválasztó” évnél korábban megjelent könyvek cédulái (új beszerzés, állománypótlás, müncheni anyag rekatalogizálása) a régi szabvány szerint készülnek továbbra is, hosszú időn át fenntartva a kétféle feldolgozás egymás mellett élését.

Cédulasokszorosítás

Közismert, hogy az OSZK katalóguscédulái jelenleg adréma technikával készülnek. A gépek már elavultak, műszaki állapotuk igen rossz, hiszen legtöbbjük 1936 óta üzemel. Ha a SHARP-SF-756-os cédulasokszorosító berendezések üzemszerűen működtethetők lesznek (elegendő festékanyag-utánpótlás, megfelelő papíryanag beszerzése) az adréma-technikáról fokozatosan áttérünk az új sokszorosítási eljárásra. Az MNB-től kapott cédulákat a katalógusok számára a kívánt mennyiségben többszörözzük. A katalogizáló osztály futószalagjairól származó címleírásokról egyelőre írógépen készítünk fotózható alapleírást. Szeretnénk hinni, hogy az új eljárás beváltja majd a hozzá fűzött reményeket, és megrövidíti a feldolgozási folyamat meglehetősen hosszú átfutási idejét.

Könyvkatalógusaink jövője

A Széchényi Könyvtár olvasói és szolgálati katalógusaival több tanulmány foglalkozott az elmúlt időben. Az új épületbe való költözés, a számítógépes feldolgozás és az új szabványok alkalmazásának kérdése előtérbe hozta a katalógusok vizsgálatát, jövőbeli sorsát. A tanulmányok egy része publikáció formájában is napvilágot látott, többségükhöz azonban csak kéziratban lehet hozzáférni. (Pl. *Haraszthy Gyula* és *Faragó Lászlóné* tervtanulmányai.) Az átfogó, a katalógusrendszer egészére kiterjedő, nemzetközi példákra, megoldásokra hivatkozó tanulmányok mellett igen értékesek és jelentősek a katalogizáló osztály munkatársainak azok az írásai, amelyek a mindennapi munkához kapcsolódnak, részletkérdésekben hozott döntéseket rögzítenek, vagy valamelyik munkafolyamat vagy katalógus jövőbeli sorsával foglalkoznak.

Ezek ismeretében és felhasználásával szeretném most felvázolni azokat az elképzeléseket és terveket, alternatív lehetőségeket, amelyek katalógusaink jövőbeli sorsával kapcsolatban születtek.

Az olvasói leíró (betűrendes) katalógus

Egy korszak irodalmának együtt tartása, egységes feltárása mindenképpen kívánatos. Az 1936-ban indított ún. „szürke katalógus” (cédulái színéről kapta nevét) tartalmazza az azóta beszerzett (kötelesspéldány, vétel, csere, ajándék, hagyaték útján stb.), s a müncheni katalógus* fényképezett és nem fényképezhető anyagának rekatalogizálásából

* Ez a jelenlegi olvasói katalógus elődje. A könyvtár korai állományának egy részét tartja nyilván, főleg kézzel írt nagyformátumú cédulákon, a szerzők, illetve a grammatikai rendszavak betűrendjében.

származó kiadványok céduláit. A megjelenési évvel történő lezárással ez a régi katalógus *élő katalógus* marad. Tovább gyarapodik a lezárás előtti periódus új beszerzéseiből, állománypótlásaiából és a müncheni katalógus rekatalogizálásából. Címleírásai természetesen a régi szabvány szerint készülnek.

Ez a viszonylagos „lezárás” lehetőséget ad arra, hogy a mindenképpen szükséges, részben már elkezdett szerkesztési változtatásokat tovább folytassuk. A szolgálati katalógus rekonstrukciós eredményeinek teljes átvezetése 1982-ben befejeződött (személy- és testületnevek egységesítése). Folyamatosan történik az ún. prominens személyek (kb. 12 000 magyar szerző) munkásságának kiemelt kezelése. Az azonos írásképű szerzői neveket életrajzi adatokkal különböztetjük meg egymástól, s ezáltal biztosítjuk a leíró katalógusokkal szemben támasztott egyik alapvető funkciót: egy szerző milyen művei találhatóak meg a könyvtár állományában. A katalógus szerkezetét világosabbá tevő és a keresést megkönnyítő csoportalakításokat (egyéni nevek – testületi nevek – címek) szintén következetesen tovább kell folytatni.

A legtöbb szakember, aki eddig az olvasói katalógussal foglalkozott, egyetértett abban, hogy a *földrajzi nevek* kérdése a katalógus egyik legnagyobb problémája. A földrajzi névanyag nagymértékben felduzzadt, egyaránt megnehezíti a besorolást és a visszakeresést. „A földrajzi neveket a katalógusból ki kell emelni és külön katalógusba áthelyezni. Az olvasói katalógus profilja tisztább lenne, terjedelme lényegesen kisebb (kb. 31%-kal)”⁸

Az olvasói katalógustér férőhelye véges, a katalógusok további gyarapodására hosszú távon nincs lehetőség. Mivel az új katalógus is cédulakatalógus lesz, mindenképpen szükséges, hogy foglalkozunk a jelenlegi katalógus további sorsával abban a perspektívában, hogy a cédulákat más, kevésbé helyigényes anyaghordozóra visszük át (pl. mikrofilm). Amíg azonban ennek minden (szellemi, anyagi, technikai) feltétele nincs biztosítva, csak elméleti elgondolások születhetnek. Gyakorlati megvalósítása várat magára, míg nem történik meg:

- a csoportalakítások következetes végrehajtása az egész katalógusban;
- a müncheni anyag rekatalogizálásának meggyorsítása és befejezése;
- az egész katalógusra kiterjedő betűrendi ellenőrzés;
- a hiányok pótlása a szolgálati katalógussal való összevetés alapján;
- a földrajzi nevek kiemelése, ha külön földrajzi katalógus építését kezdjük el;
- az új anyaghordozóra való átvitel megfelelő technikája.

Az olvasói leíró katalógus kiegészítő nyilvántartásai

A már említett *müncheni katalógust* távlatokban fel kell számolni, az anyag átke-rülése a nagykatalógusba rekatalogizálással oldható meg. Ez a folyamat lényegében már évtizedek óta váltakozó lendülettel tart, felgyorsítása igen fontos lenne. Maga a katalógus könyvtártörténeti emlék, mindenképpen meg kell őrizni. (Az eredeti jelenleg szolgálati katalógus, xerox másolata áll az olvasók rendelkezésére.)

Az értesítő katalógus a müncheni katalógus kiegészítője, mint a neve is mutatja, az iskolai értesítők anyagát tárja fel. Ma is élő katalógus, nagylapjaira rávezetik az újabb be-

beszerzéseket. Haraszthy Gyula tervtanulmányában részletesen foglalkozik ennek a nyilvántartásnak a problémáival. Többek között azt javasolja, hogy mivel az értesítők szinte iskolapéldái a nem folyóiratjellegű időszaki kiadványoknak, feldolgozásukat a hírlapfeldolgozó vehetné át, beépítve a rekatalogizálás munkafolyamatába. Ennek a megoldásnak a realizálása azonban összefügg a gyűjteményhatárok kérdésének visszamenőleges rendezésével, így a problémák megoldása a közeljövőben nem várható.⁹

Az egyetemi és főiskolai jegyzetek katalógusa az 1950–1964-ig megjelent egyetemi és főiskolai jegyzetek anyagát tárja fel géppel írt puha fehér papírcédulákon, a címek és a szerzők betűrendjében. (Az 1950 előtti anyag a nagykatalógusban szerepel.) Terjedelme 24 fiók. A katalógus tartalma nem éri meg a fáradságot, hogy más katalógusba való beépítésével érdemes lenne foglalkozni.

A tankönyvek és jegyzetek katalógusa 1973-tól tartalmazza a magyar iskolai oktatás tankönyveit az egyetemek kivételével, külön erre a célra kialakított egyszerűsített címleírások formájában. A katalógus a „Magyar könyvészet. Tankönyvek.” c. bibliográfia időbeosztását követi, és eredetileg úgy tervezték, hogy a kötetek megjelenéséig tartja nyilván a legfrissebb anyagot. Amint a bibliográfia – amelyben az OSZK ratári jelzetei is szerepelnek – megjelenik, a katalógus megfelelő része kiiktatható. Sajnos a tankönyvek kétévenként megjelenő könyvészetei csak 1965–1972-ig láttak napvilágot. Kiadásuk azóta szünetel, így a katalógus megszüntetése 1972-vel abbamaradt. Maga a katalógus két részből áll:

- betűrendes részből, mely a szerzők neve és a kiadványok címe szerint tartja nyilván az anyagot, és
- iskolatípusok szerinti részből, mely a jegyzetet, tankönyvet közreadó intézmény felől teszi megkereshetővé a kiadványokat.

Időbeli tagolódása: 1973–1976, 1977–1978 és 1979-től napjainkig.

A katalógus további sorsa függvénye a könyvészetek megjelenésének. Az új szabványok alkalmazásának időpontjától a tankönyvek, jegyzetek címleírásai is az új szabványok szerint készülnek (egyszerűsített leírással), és belőlük új indulású katalógust szerkesztünk. A korábbi évek anyagával, 1973-tól az MNB-nek folytatnia kellene a könyvészetek kiadását, s akkor a párhuzamos katalógusrészek ismét kiiktathatók lennének.

A kiadói katalógus az OSZK katalógushálózatának legújabb tagja. Létrehozását az ISBN számok bevezetése tette lehetővé. 1975-től épül az ISBN szám alapján, a hazai könyvtermést a kiadók szerint csoportosítva. Betűrendes index egészíti ki: a kiadók nevétől biztosít keresést az ISBN számhoz.

A katalógus az új szabványok alkalmazása után nagyobb probléma nélkül folytatható, mert a főtétel besorolásánál a leírás szöveges része (szerző vagy cím) csak többdrangú besorolási adat.

A részcímes sorozatok leíró (betűrendes) katalógusa az elmúlt majdnem húsz év munkájának eredményeképpen, jelenlegi formájában egységesen szerkesztett, tiszta profilú katalógus.

Funkciója kettős, választ ad arra, hogy egy sorozatban milyen művek jelennek meg, és hogy egy testület milyen sorozatokat ad közre. A nagyjából már elkészült vagy ideiglenes sorozati főlapok mögött a sorozat tagjainak egyedi felvételei sorakoznak: számozott sorozat esetében a sorszámok növekvő rendjében, számozatlan sorozatnál az egyedi leírások rendszavainak betűrendjében. Általános, semmitmondó vagy azonos alakú soro-

zadcímek elkülönítésére megkülönböztető adatként a sorozatot közreadó testület neve szerepel. A sorozati főlapokat melléklapjaikkal együtt beosztjuk az olvasói és a szolgálati betűrendes katalógusokba is, utalva arra, hogy a sorozatba tartozó kiadványokat együtt, az e célra készült katalógusban lehet megtalálni. (Sorozati lapokon megjegyzés: „Az egyes műveket ld. a sorozati katalógusban.”)

A katalógusban átszerkesztése óta állandó jelleggel folynak a rekonstrukciós és a rekatalogizáló munkálatok. Végső céljuk a még hiányzó sorozati főlapok pótlólagos elkészítése, a meglévő főlapok ellenőrzése, szükség szerint rekatalogizálása.

A könyvtár új épületében ez a katalógus az olvasói katalógustérben kapott elhelyezést. (Korábban a katalogizáló osztályon volt.) A feldolgozó könyvtárosok számára a katalógus állandó használatát megnehezíti a háromemeletnyi szintkülönbség.

A katalógus jövőjével kapcsolatban kétféle elképzelés született:

a) Az új katalógusok indításától kezdve az új indulású sorozatokat és a már élő sorozatok időhatárilag ide tartozó leírásait beépítjük az új betűrendes olvasói katalógusba. Ugyanakkor a lezárás előtti korszak anyagából tovább építjük a régi sorozati katalógust. Az élő sorozatok csonkák maradnának mind a két helyen: hivatkozással teremtenénk meg közöttük a kapcsolatot. Pl. „*Előzményét ld. . . -ig a sorozati katalógusban,*” vagy: „*Folytatását ld. . . -tól az új katalógusban.*” Ezzel a megoldással a sorozati katalógus szerkezeti egysége megmaradna, és nem szaporítanánk tovább az amúgy is szépszájú katalógusok sorát. Hátránya: igen sok sorozat választódna így szét, az olvasói betűrendes katalógusban pedig mindenképpen zavaróak lennének a sorozatok idővel sok-sok tagot számláló cédulái, még akkor is, ha zárólap különítené el a sorozatot a katalógus betűrendjének folytatásától.

b) A sorozati katalógus új típusú cédulákat is magába foglaló folytatása mellett szól, hogy a katalógus, mint speciális szempontú és gyakran használt nyilvántartás folyamatosan tovább épülne, és az élő, régebbi indulású sorozatok együtt maradnának. Korábbi felméréseink alapján megállapítható, hogy katalógusszerkesztési szempontból viszonylag kevés ütközést okoznának az új szabvány alapján készült leírások. Ezek az ütközési pontok: a generikus címek, a rövidítésekkel és számokkal kezdődő sorozati címek, valamint a testületek nevének besorolási adatként, a régítől sok esetben eltérő egységesített formája. Utalások, hivatkozások, kisebb szerkezeti változtatások segítségével az ütközések áthidalhatók.

A használok szempontjából (b) változat előnyösebb, a döntést követően részletes kidolgozását el kell végezni.

A *földrajzi katalógus*, amennyiben létrejön, szintén az olvasói betűrendes katalógus kiegészítő nyilvántartása lesz. „Az olvasói katalógusból kiemelt földrajzi rendszavakból jön létre. A mechanikus kiemelés után, jelenlegi rendszerében felállítva is épp annyira használható, sőt könnyebben, mint az olvasói katalógusba építve. Végleges szerkezetét a tárgyszó-katalógus elvei szerint – az erőktől függően – egy későbbi periódusban lehet kialakítani. . . . az új leírások ide kerülnek beosztásra. Így legalább a földrajzi katalógus nem lenne időben megosztott.”¹⁰ A katalógus szerkesztése – típusát tekintve – inkább szakmai feladat.

A szolgálati leíró katalógus jövője. A vári program keretében végrehajtott rekonstrukciós munkálatok eredményeként a betűrendes katalógus a könyvtár egyik legmegbízhatóbb, modern munkaeszköze lett. Következetes szerkezeti egységben tárja fel anyagát, részletes szerkesztési szabályzata 1965-ben készült el.¹¹ Jellemző rá a csoportalakításos besorolás.

„A szolgálati katalógus a jövőben is változatlan szerkezetben tölti be funkcióját – írja *Faragóné*. Az új katalógus létesítése után lezárása időpontjáig terjedő periódus új beszerzésével és a rekatalogizálással gyarapodik. A rekatalogizálás anyaga különösen fontos, mivel a szolgálati katalógus egysége érdekében a müncheni katalógus ún. fényképezett céduláit nem osztották be a katalógusba, csak annak függelékeként használható.

A katalógus egyes rendszavait, csoportjait folyamatosan finomítják, egységesítik. Az ilyen típusú katalógusgondozás természetes feladat, összefügg a katalógus nagyságával, gyarapodásával. Ezt a munkát a jövőben is folytatni kell.”¹²

A könyvjellegű időszaki kiadványok nagylapos nyilvántartása a szolgálati és a betűrendes olvasói katalógusok kiegészítő katalógusa. Mindkét nagykatalógusban a könyvjellegű időszaki kiadványok leírásai csak összefoglaló adatokat közölve kerülnek beosztásra, a „bővebb adatokat” (melyik kötet, évfolyam vagy tárgyév van meg a keresett periodikából a könyvtár állományában) ebben a nyilvántartásban kell megnézni.

Az ISSN számok bevezetésével és a gyűjteményhatárok tisztázásával a könyvjellegű időszaki kiadványok (1976-tól a köteleispéldány-szolgáltatásból származó új indulású, valamint a régebbi indulású, címüket megváltoztató periodikumok) állományilag is átkerültek a periodikum-gyűjteménybe. A nagykatalógusok tartalmi egységének megőrzése végett kettős feldolgozás révén erről az anyagról is osztunk be cédulát, de részletes feltárásukat, nyilvántartásukat az időszaki kiadványokra vonatkozó új szabályzatok alapján az időszaki kiadványok katalógusai nyújtják.

Az új betűrendes katalógusok indításától a könyvjellegű külföldi periodikum anyag is átkerül a periodikum-gyűjteménybe, így a könyvjellegű időszaki kiadványok nagylapos nyilvántartásának vezetése fokozatosan abbamarad. A könyvjellegű periodikumok visszamenőleges raktári átemelése az időszaki kiadványok közé és ezzel egyidejű rekatalogizálásuk, a munka óriási volumene miatt, nem valósítható meg.

Az új leíró könyvkatalógusok (olvasói és szolgálati betűrendes) tartalma alkalmazkodik az új dokumentumtipológia követelményeihez, és lehetőséget ad majd a gyűjteményi határok további tisztázására.

Elsősorban a monografikus és az időszaki kiadványok viszonylatában szeretnénk egyértelmű helyzetet teremteni. Kettős feldolgozásként továbbra is leírjuk a könyvjellegű és nem könyvjellegű periodikumok önálló címmel megjelent számait, összefoglaló indexeit, repertóriumait, a könyv jellegű periodikumok részcímes sorozatba tartozó tagjait, de magukról az időszaki kiadványokról készült leírások nem fognak szerepelni az új könyvkatalógusokban.

Mindazok a monografikus dokumentumok, amelyek más anyaghordozón jelennek meg (mikrofilm, szöveges hanglezet) a hordozó jellegére való tekintet nélkül továbbra is bekerülnek a katalógusba.

A funkcióbeli különbségek következtében számolnunk kell az új olvasói és szolgálati betűrendes katalógusok szerkezetének és tartalmának néhány eltéréseivel. A szolgálati katalógus nem elsősorban a tájékoztatást, hanem a belső könyvtári feladatokhoz az azonosítást, a gyors lelőhely megtalálását szolgáló eszköz. Míg az olvasói katalógus a pontos tájékoztatás érdekében csoportosításával nagyobb súlyt fektet a megkülönböztető jegyek alkalmazására és így a dokumentumtípusok és a szerzői életművek világos elhatárolására, addig a szolgálati katalógus szerkezete és tartalma a minél teljesebb és minél gyorsabb áttekintést igyekszik megadni a belső használónak, a szakembernek. Ezért:

- a szolgálati katalógus, mint ahogy a régi, továbbra is tartalmazni fogja a tankönyvek és jegyzetek anyagát;
- a sorozati katalógus jövőjével kapcsolatban akár az *a)*, akár a *b)* változat valószínűleg meg, a katalógus távolsága miatt célszerűnek látszik a részcímes sorozatokat az új szolgálati katalógusban szerepeltetni;
- a földrajzi nevek mint „róla szóló irodalom” a szolgálati katalógusban nem fognak szerepelni;
- a kiegészítő adatként leírt életrajzi dátumokat a személynevek besorolásánál a szolgálati katalógusban továbbra sem vesszük figyelembe. A hasonlítási funkciót és a gyorsabb keresést jobban elősegíti az azonos alakú szerzői neveken belül a címek mechanikus sorrendje.

Mindkét katalógusban nagy figyelmet és gondosságot igényel a régi és az új katalógusok közötti kapcsolat megteremtése. Többkötetes, folytatásokban megjelenő művek, címüket változtató könyvjellegű periodikumok, többszöri kiadások és sorozatok esetében hivatkozással szándékozunk megteremteni az információ folytonosságát. Azokról az eltérésekről, melyek a régi és az új szabvány különbözőségéből adódnak (más-más átírási rendszer, személyi és testületi nevek változott egységesített névformái) figyelmet felkelítő világosan szövegezett eligazító táblákon kívánjuk az olvasókat tájékoztatni. Az új helyzetben számolni kell azzal, hogy a katalógustérben ügyeletet tartó, minden szempontból jól képzett munkatársakra a jövőben a mostaninál jóval több tájékoztató feladat hárul.

Összegzés

Az új szabványok alkalmazását, az új könyvkatalógusok indítását 1987-re, az 1987-es impresszummal megjelent könyvekkel tervezzük.

Az új módszerek alkalmazása jelentős korszakkváltás a katalogizáló munkában, amely a feldolgozás volumene és a feldolgozásra épülő könyvtári folyamatok szerteágazó volta következtében igen nagy feladat. A változást jól átgondolt, kellőképpen előkészített döntésekre kell alapozni és a szükséges feltételek birtokában szabad csak megkezdni.

A vári költözést megelőző, előkészítő időszakban még számos feltétel hiányzott a megalapozott munkához. Azóta a feldolgozás és a katalógusszerkesztés alapját képező szabványok elkészültek, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* alkalmazza őket, reméljük, hogy erőnkhez mért feladat az előkészítő munka befejezése és az együttműködés formáinak kialakítása.

A tervezett katalógus cédulakatalógus: a közeljövő feltételrendszere ezt a lehetőséget kínálja. Ma irreális lenne a COM katalógus vagy az online katalógus tervét felvázolni. Ha az OSZK jövőbeli számítógépes fejlesztése más lehetőséget, modernebb technika alkalmazását kínálna a katalogizálási munkafolyamatokban és a katalógusok formájaként, örömmel elfogadjuk és élünk vele.

JEGYZET

1. BÁNÁTI Istvánné: Az Országos Széchényi Könyvtár olvasói betűrendes könyvkatalógusa. = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1980. Bp. 1982. 208–209.p.
2. SIPOS Márta: A Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisában tárolt rekordokon alapuló központi katalóguscédula szolgáltatás lehetőségei. [Előterjesztés az OSZK Könyvtártechnológiai és Fejlesztési Bizottsága számára.] [Bp. 1977.] 1–2.p.
3. Egy lehetséges programmódosítás megalapozásához a cédulák adattartalmának meghatározását – az akkori elképzeléseknek megfelelően – elméletileg elvégeztük. Ld.: az OSZK betűrendes katalógusai (olvasói és szolgálati) cédulaigényének összevetése az MNB 1978. évi füzetében szereplő index-tételekkel a szürke katalógus melléklet-jelölésének alapján. 1979. jan. 26-i és Kiegészítések a katalogizáló osztálynak az MNB által szolgáltatott katalóguscédula tartalmára és formájára vonatkozó igényeihez. 1980. május 15-i munkaanyagok. Összeáll. KOVÁCS Ilona.
4. A Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztősége és a gyarapítási osztály közösen lefolytatott kísérlete az integrált feldolgozás előkészítésére. Feljegyzés. Összeáll. WIX Györgyné. Bp. 1980. 4.p.
5. Az Országos Széchényi Könyvtár 1983. évi beszámolója. Bp. 1984. 7.p.
6. KONDOR Imréné: Az új szabványok és a központi katalógus. A könyvek feldolgozását érintő új szabványok bevezetése a magyar könyvtárakban. = Könyvtári Figyelő. 31.évf. 1985. 2.sz. 127–148.p.
7. BERKE Barnabásné–KONDOR Imréné–SZILVÁSSY Zoltánné: Utmutató a könyvtári anyagok bejelentéséről. Bp. 1985. OSZK. 7.p.
8. FARAGÓ Lászlóné: Az OSZK tervezett vári katalógusrendszere. Tanulmány. Bp. 1982. Gépírat. 28–29.p.
9. HARASZTY Gvula: Az Országos Széchényi Könyvtár olvasói és szolgálati katalógusai. Tervtanulmány. 1.r. Törzsgyűjtemény. Bp. 1964. Gépírat. 28–29.p.
10. Ld. 8.sz. jegyzet. 20.p.
11. NAGY Károlyné: Az Országos Széchényi Könyvtár betűrendes szolgálati katalógusának szerkesztési szabályzata. = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1965–1966. Bp. 1967. 372–385.p.
12. Ld. 9.sz. jegyzet. 20–21.p.